

ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ ՀՐԱԶԻԿ ՄԻՄՈՆՅԱՆ
(Մննդյան 80-ամյակի առթիվ)

Պատմական Սյունիքը հայ ժողովրդին պարզել է անվանի մարդկանց մի հոյակապ փառանգ. այդ շարքում կարելի է հիշել հայ ազատագրական շարժման մասնակիցներ, անվանի գորավարներ, հրամանատարներ, հայրենիքին անձնուրաց

նվիրյալներ, մտավորականներ՝ գիտնականներ, գրողներ, գրականագետներ և պատմաբաններ: Նրանց շարքում իր ուրույն տեղն ունի պատմ. գիտ. դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ իսկական անդամ, անվանի գիտնական Հրաչիկ Միմոնյանը, որի ծննդյան 80-ամյա տարելիցն է նշում մեր ժողովուրդը:

1928 թ. դեկտեմբերի 8-ին Գորիս քաղաքում ծնվեց մի հրաշամանուկ, որին ծնողներն անվանեցին Հրաչիկ: Անունն արդարացրեց իրեն. չնայած բնավորությամբ թվում էր մեղմ ու հանդարտ, բայց երբ տեղը գալիս էր, նա հուր էր դառնում և իր հոգու կրակով վարակում շրջապատին: Կարծես աստվածաշնչյան պատգամը «հուր էկի արկանել», նրա համար էր ստեղծվել: Դեռ դպրոցական, նա հրապուրված կարդում էր իր

ժողովրդի՝ հերոսական և ողբերգական, անօրինակ սխրանքներով լի պատմության վերաբերյալ եղող գրականությունն ու պատմությունը: Այդ իմաստով պատահական չէր մասնագիտության ընտրությունը: Միջոնակարգ դպրոցը Գորիսում ավարտելուց հետո երիտասարդն ընդունվեց Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետը: 1952-ին ավարտեց ուսումնառությունը և աշխատանքային գործունեությունն սկսեց ծննդավայրում՝ սկզբում Գորիսի շրջանային թերթում, ապա՝ շրջկոմում: Մոսկվայում 1959-ին ընդունվեց ԽՍՀՄ Կենտկոմին առընթեր հասարակական գիտությունների ակադեմիա, որն ավարտեց 1961-ին և հենց այնտեղ, նույն թվին, պաշտպանեց թեկնածուական ատենախոսություն, ստացավ պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան: Դարձյալ 1961-ին Մոսկվայում լույս տեսավ նրա առաջին գիտական աշխատությունը՝ “*Первооружение промышленности Армянской ССР в послевоенный период (1945–1950 гг.)*”:

Հայաստան վերադառնալով՝ Հ. Միմոնյանն աշխատանքի անցավ ՀԿԿ Կենտկոմին առընթեր կուսպատմության ինստիտուտում որպես ավագ գիտաաշխատող (1961–1966): 1966 թվականից 11 տարի նա տարբեր պաշտոններ է վարել Հայկական ԽՍՀ Կոմկուսի Կենտկոմում: 1969-ին նա հաջողությամբ պաշտպանում է դոկտորա-

կան ատենախոսությունը և ստանում պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճան: 1977 թ. նա վերադարձավ գիտական աշխատանքի և մինչև 1990 թ.՝ տասներեք տարի շարունակ, վարեց ՀԽՍՀ Կոմկուսին առընթեր Մարքսիզմ-լենինիզմի պատմության ինստիտուտի տնօրենի պաշտոնը (հետագայում այն վերանվանվեց հասարակական-քաղաքական հետազոտությունների ինստիտուտ): 1986 թ. Միմոնյանն ընտրվեց Հայկական ԽՍՀ գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ (իսկական անդամ ընտրվեց տասը տարի անց):

Լայն և ընդգրկուն է Հ. Միմոնյանի հետաքրքրությունների ոլորտը: Նրա գրչին են պատկանում ավելի քան 25 մենագրություններ և մի քանի հարյուր հոդվածներ: Սկզբնական շրջանում նրա հետազոտությունները կրում են փիլիսոփայական տեսական բնույթ: Հատկանշական են «Ինդուստրիալ հասարակության» տեսությունները

», «Քննական վերլուծություններ» (Երևան, 1973 թ.), «Արդի բուրժուական գաղափարախոսության քննադատական ուրվագծեր» (գիրք 1՝ Երևան, 1977 թ., գիրք 2՝ Երևան, 1980 թ.), «Գիտատեխնիկական հեղափոխությունը և նրա սոցիալական հետևանքները» (Երևան, 1982) և այլ գործերը: Գիտական հասունության հետ մեկտեղ Միմոնյանն սկսում է հակվել դեպի իր արմատները՝ հայ ժողովրդի պատմության կնճռոտ ու բարդ իրադարձությունների քննարկումը: Գիտական գործունեության դեռ սկզբում նրան հետաքրքրում է իր ժողովրդի այն հատվածը, որը զրկվել էր հայրենիքից և սփռվել աշխարհի բոլոր ծայրերում: Ի՞նչ խմորումներ են կատարվում ազգային արմատներից լիովին կտրված, բայց նրա հոգեկան կերտվածքին անսահմանորեն նվիրված, իրարից տարբեր այդ մարմիններում, որոնք բոլորը միասին կոչվում են մի ընդհանուր անունով՝ Սփյուռք: Այդ հարցին է նվիրված գիտնականի «Սփյուռքահայությունը սոցիալ-քաղաքական պայթյալի ուղիներում» ծավալուն հետազոտությունը, որը լույս է տեսել դեռևս 1968-ին:

Իրար հետ սերտորեն կապված են գիտնականի երկու աշխատություններ՝ «Թուրք ազգային բուրժուազիայի գաղափարաբանությունը և քաղաքականությունը» (Երևան, 1986) և «Թուրք-հայկական հարաբերությունների պատմությունից» (Երևան, 1991) ուսումնասիրությունները: Աղբյուրագիտական հարուստ հենքի, ժամանակի մամուլի և գիտական աշխատությունների օգտագործումով այդ երկու ուսումնասիրություններն աչքի են ընկնում գիտական խոր ընդհանրացումներով: Առաջին աշխատության մեջ բացահայտված է թուրքական բուրժուազիայի առաջացման և ձևավորման պատմական ժամանակաշրջանը, որը ճակատագրական և բախտորոշ եղավ հայ ժողովրդի համար: Հանգամանորեն քննարկված են օսմանիզմ, իսլամիզմ, պանիսլամիզմ, նոր օսմանիզմ, թուրքիզմ, պանթուրքիզմ հասկացությունները և դրանք ներկայացված իբրև թուրքական բուրժուազիայի գաղափարախոսության հիմնական տարրերը՝ տարբեր ժամանակահատվածներում: Հեղինակը համոզիչ փաստարկներով ցույց է տալիս, որ թուրք ազգային բուրժուազիայի գաղափարախոսությունն իր առանձնահատկություններով տարբերակվում է բուրժուական գաղափարախոսությունից ընդհանրապես: Այն իր մեջ ներառում է բուրժուական գաղափարախոսության ամենահետադիմական տարրերը և դրանով էլ կոչված է ծառայելու թուրք բուրժուազիայի շահերին: Աշխատության մեջ քննարկված են Թուրքիայում ծավալված

սահմանադրական շարժման, արդուլիամիդյան «գուլումի» տարիների, պանիսլամիզմի՝ որպես կայսրության պաշտոնական ուսմունքի հիմնահարցերը: Համեմատվում և բացահայտվում են պանիսլամիզմ ու պանթուրքիզմ հասկացությունները, ցույց է տրվում երիտթուրքերի պատմական թատերաբեմ իջնելը, նրանց ծավալած հակահայկական գործունեությունը, արևմտահայության կացությունը առաջին համաշխարհային պատերազմին նախորդող և հետագա տարիներին: Ուշագրավ է սակավ հայտնի փաստաթղթերի և թուրք պատմաբանների աշխատությունների միջոցով հայոց ցեղասպանությունը ծրագրելու ապացույցները: Դրա վկայությունն է Իթթիհատ կուսակցության Սալոնիկում 1910 թ. կայացած ժողովում դոկտոր Նազրմի առաջարկած ծրագիրը: Իր ելույթում վերջինս շատ վճռականորեն է դնում այդ հարցը՝ կամ, կամ: Բազմաթիվ փաստերով հեղինակը ցույց է տալիս՝ ինչպես թուրքական հեղափոխության գոհասեղանին վճռվեց մի ողջ ժողովրդի ճակատագիր, ինչպես չբավարարվելով իր նախորդների կատարածով «կարմիր հեղափոխականի թիկնոցը ուսերին գորշ գայլ» Մուստաֆա Քեմալը գործում էր պանթուրքիզմի դրոշմի տակ՝ վերջնական նպատակը համարելով նաև արևելահայության ոչնչացումը:

Այս աշխատության հետ սերտ առնչություն ունի «Թուրք-հայկական հարաբերությունների պատմությունից» ուսումնասիրությունը, որի մեջ հեղինակը, ներառելով նախորդ աշխատության հիմնական ելակետային դրույթները, շեշտը դնում է պանթուրքիզմի՝ հայ ժողովրդի համար այսօր էլ խիստ վտանգավոր գաղափարախոսության մերկացման վրա: Այդ հարցն արդիական սուր հնչեղություն ստացավ արցախյան շարժման ծավալումից հետո: Մանրամասն քննարկելով այդ հարցերը, հեղինակը հստակությամբ ցույց է տալիս, որ արցախյան շարժումը կրոնական հողի վրա ստեղծված շարժում չէ, ինչպես ցանկանում են հավատացնել «ինտերնացիոնալիստական» Ադրբեջանում: Մուսուլմանական բազմաթիվ երկրներում հայերը համերաշխ ապրում են այդ կրոնը դավանողների հետ (Սիրիա, արաբական հանրապետություններ, Իրան, Իրաք և այլն): Այլ է պանթուրքիզմի գաղափարախոսությունը և դրանից եկող վտանգը ոչ միայն հայերի, այլ նույնիսկ իսլամը դավանող ոչ թուրք ժողովուրդների համար: Այդ հարցերի քննարկումը հեղինակը հասցնում է մինչև XX դարի վերջը՝ բացահայտելով ժամանակակից Թուրքիայի քաղաքականությունը Հայկական հարցի վերաբերյալ և դրա հետ սերտ առնչվող ադրբեջանական ազգայնամուլների պատրանքներն ու ակնկալիքները Թուրքիայից: Աշխատության վերջում հեղինակը սուր քննադատության է ենթարկում Խորհրդային Միության կենտրոնական իշխանություններին Մուսուլմանների և Բաքվի հայության նախաձիրը կազմակերպելու և թողնելու համար, անարգանքի սյունին գամում ադրբեջանական «անպատժելիության» սինդրոմի հեղինակներին:

Հետագա տարիներին Հ. Միմոնյան գիտնականի հետազոտություններն ուղղված էին հարազատ ժողովրդի ազգային-ազատագրական շարժումների ծավալմանը XIX դարի երկրորդ կեսին: Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի խորհրդանիշ մեծ հայդուկապետ Անդրանիկը և նրա ժամանակը դարձան երկհատորանոց աշխատության թեման: Այն լույս տեսավ 1996-ին: Ժողովրդական հերոսի մասին հրատարակվել են բազմաթիվ աշխատություններ և՛ Խորհրդային Հայաստանում (մանավանդ 70-ականներից սկսած) և՛ Միյուրքում: Մակայն Միմոնյանի այս մենագրութ-

յունն իր առանձնակի տեղն ունի այդ հսկա ցուցակի մեջ: Հեղինակին հաջողվել է ոչ միայն նոր խոսք ասել անվանի գորավարի ողջ գործունեության մասին, այլև արտակարգ խորությամբ մեկնաբանել արևմտահայ ազգային-ազատագրական շարժման ալեքսիտումները: Արդարացված է աշխատության խորագիրը՝ «Անդրանիկի ժամանակը»: 1865–1927 թթ. հայ հասարակական-քաղաքական կյանքի, ազատագրական պայքարի բազմաթիվ իրադարձություններ են լուսաբանված այս աշխատության մեջ: 14 գլուխներից բաղկացած այս ուսումնասիրությունը ամենայն իրավամբ կարելի է համարել ժողովրդական հերոսի համար կանգնեցված ամենափայլուն հուշարձաններից մեկը: Իր բոլոր մենագրություններում Միմոնյանն ընթերցողին ներկայանում է իբրև հայերենին լավ տիրապետող գիտնական. այլ է այս աշխատությունը, որտեղ հեղինակի գրչի տակ փայլում է հայոց լեզվի ճոխությունը, հարստությունը, վեհությունը: Այդ աշխատությունը կլանում է ընթերցողին խորությամբ, գիտական բարձր մակարդակով և արտակարգ լեզվառճական հատկանիշներով:

2003 թ. լույս տեսան հեղինակի նոր՝ «Ազատագրական պայքարի ուղիներում» մենագրության առաջին և երկրորդ հատորները: Յոթ գլխից բաղկացած առաջին հատորը նվիրված է 1905 թ. հունվարից 1906 թ. օգոստոսն ընկած իրադարձությունների մեկնաբանմանը, ռուսական առաջին հեղափոխության տարիներին Անդրկովկասում ընթացող խմորումներին, հակացարական ելույթներին: Առանձնապես հետաքրքիր է ազգային կուսակցությունների գործունեության բացահայտումը ցարիզմի կողմից սանձազերծած հայ-թաթարական բախումների ընթացքում: Ժամանակի մամուլի և արխիվային փաստաթղթերի, բազմաթիվ անհայտ փաստերի մեկնաբանությամբ գիտնականն ընթերցողին ներկայացնում է այդ կուսակցությունների տարբեր գործիչների հայրենասիրական նվիրումը: Առավել հետաքրքրությամբ են ընթերցվում այն հատվածները, որոնք վերաբերում են արևմտահայ ֆիդայիների և հեղափոխական գործիչների՝ արևելահայերին օգնության հասնելու փաստերին: Մերկացված են ցարական և թուրքական գործիչների համատեղ հակահայկական ձեռնարկները, հայ ազատագրական շարժման երդվյալ հակառակորդների և հայրենիքին նվիրյալ գործիչների մեջ խորացող առճակատումը, որը հաճախ ավարտվում էր ոճրագործների մահով: Հեղինակն ապացուցում է, որ հայ վրիժառուները ոչ թե ահաբեկիչներ են, այլ հարազատ ժողովրդի գոյության և արդար դատի պաշտպաններ: Խորագրերի առումով միայն V գլուխն է նվիրված արևմտահայությանը՝ «Լայնածավալ ոճիրներ թուրքական դժոխքում: Հայկական դիմադրության նոր դրսևորումներ»: Մականյան ողջ հատորի բովանդակության մեջ այնպես միահյուսված և իրար շաղկապված են Հայաստանի արևելյան և արևմտյան հատվածներում կատարվող իրադարձությունները, որ զարմանում ես հեղինակի հնարամտության և բացառիկ օժտվածության վրա. իրավացի է հեղինակը, երբ այդ բոլորը ներկայացնում է իբրև մեկ ժողովրդի կյանքի և գոյության պայքարի արտահայտություն: Առաջին հատորն ավարտվում է փոքրիկ հավելվածով, որը ներկայացնում է երկու հետաքրքիր փաստաթուղթ, որոնք քաջածանոթ են հայ հանրությանը, բայց հայերեն թարգմանությամբ առաջին անգամ են հրատարակվում: Առաջինը Նիկոլայ II-ի 1905 թ. օգոստոսի 1-ի բարձրագույն հրամանն է՝ 1903 թ. հունիսի 12-ի հայ եկեղեցու շարժական ու անշարժ գույքի բռնագրավման օրենքի չեղյալ հայտարարելու մասին և նշված է կալ-

վածքները եկեղեցուն վերադարձնելու կանոնակարգը: Երկրորդ փաստաթուղթը Նիկոլայ II-ի 1905 թ. հոկտեմբերի 17-ի բարձրագույն հրովարտակն է (մանիֆեստ) Պետական Դումա հրավիրելու մասին. երկու փաստաթղթերն էլ ժողովրդական հուզումների հաղթանակի արդյունք են: Այդ մեծածավալ աշխատության երկրորդ հատորը նվիրված է 1906 թ. օգոստոսից մինչև 1907 թ. հուլիսն ընկած ժամանակաշրջանին: Այն բաղկացած է 8 գլխից: Հեղինակը շարունակում է առաջին հատորի շարադրանքը և հատորն սկսում VIII գլխից: VIII և IX գլուխները նվիրված են ցարական կառավարության հրահրած ազգամիջյան պայքարի աստիճանական ավարտին, հայթաթարական ընդհարումների շարժառիթների վերջին ակորդին, բացահայտում են գոլիցինյան հայահալած քաղաքականությունից հրաժարվելու միտումները: Առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում աշխատության X գլուխը, որը նվիրված է հայ ազգային կուսակցությունների միջև ընթացող գաղափարական այլբախումներին, ներկուսակցական և միջկուսակցական տարաձայնություններին: Բացահայտվում է հայ առաջին քաղաքական կուսակցության «վայրընթացը», նրա և Հ. Յ. դաշնակցության մեջ եղած հակասությունները, բազմաթիվ արմենականների ՀՅԴ շարքերն անցնելու փաստերն ու պատճառները: Այդ գլխի մյուս ենթագլուխը քննարկում է Հնչակյան կուսակցության շարքերում գաղափարական տարրընթացությունների պատճառները, նրա մեջ առաջացած արևմտահայ թևի առանձնանալը՝ «վերակազմյալներ» անունով, հին հնչակյան թևի՝ ռուսական սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցությանը մերձենալու հակումները: Սկզբից թվում է, թե այդ բոլորը հանրահայտ փաստեր են, սակայն հեղինակն ամեն ինչ մատուցում է ընթերցողին նոր փաստերով և հետաքրքիր մեկնաբանություններով: Քննարկված և բացահայտված են նաև Ազգային երրորդ կուսակցության՝ ՀՅԴ շարքերում առաջացած ներհակ խմբավորումների ստեղծման պատճառները: Գիտնականի բացատրությամբ այդ հակասություններն ուժգին դրսևորվեցին, երբ ՀՅԴ-ն ստիպված էր վերամշակել 1892 թ. իր ընդունած ծրագիրը և արևմտահայ ազգային ազատագրության խնդիրն արժարձելուց բացի, 1903 թ. հունիսի 12-ի՝ հայ եկեղեցու շարժական և անշարժ գույքի բռնագրավման ցարիզմի ընդունած օրենքից հետո կանգնեց արևելահայերի ժողովրդական բուռն բողոքների ու հակակառավարական պայքարի գլուխ և ընդունեց «Կովկասյան նախագիծը»: Դրա պատճառով տարաձայնություններ առաջացան կուսակցության ներսում: Չափավոր հայացքների տեր կուսակցականները ճիշտ չէին համարում ցարիզմի դեմ պայքար մղելը, և նրանց մի մասը հեռացավ ՀՅԴ-ից, միացավ «Մշակ» թերթի գաղափարական ուղղությանը հետևողներին: Կատարելով խորքային վերլուծություններ՝ հմուտ հետազոտողը հանգում է հետաքրքիր եզրակացությունների, ցույց է տալիս, որ այդ փոթորկալից տարիներին Դաշնակցությունն «իր մեջ ամփոփել էր հայության մեծամասնության իդներն ու ձգտումները՝ իրենց բոլոր ելևէջներով» (հ. II, էջ 169): Բացահայտելով, որ ցարական կառավարությունը ռուսական առաջին հեղափոխությունից, «արտաքին ու ներքին խայտառակ պարտություններից հետո» կորցրել էր իր գլուխը, հեղինակը ցույց է տալիս, որ այդ տարիներին կովկասահայության իրական կառավարիչը ՀՅԴ-ն էր, ոչ թե ռուսական կառավարությունը: Մանրամասն քննարկվում և գնահատվում է ՀՅԴ ընդունած «Կովկասյան նախագիծը», որի նկատմամբ արտահայտած թեր և դեմ կարծիքներով

կուսակցության ներսում ստեղծվեցին ներհակ ուժեր՝ միհրանական շարժումը և դրա հակադիր թևը՝ երիտդաշնակցականները: Վերջիններիս գաղափարների արտահայտությունը դարձան Ս. Ամիրյանի «Ժամանակն է սթափվելու» և «Դաշնակցության կրիզիսը» աշխատությունները: Հ. Միմոնյանի խնդրո առարկա հետազոտության մեջ հետաքրքիր էջեր են նվիրված նաև սոցիալ-դեմոկրատական հայ կուսակցության ծնունդին ու ստեղծման օրվանից ՌՄԴԲԿ-ի հանդեպ դրսևորած բացասական կեցվածքին: Ազգային կուսակցությունների գործունեության քննարկումից հետո մի ծավալուն գլուխ է նվիրված ՌՄԴԲԿ-ի հայկական թևի, հայ բոլշևիկների գործունեությանը, ընդգծված է Ստ. Շահումյանի կատարած դերը: Այս հաստորում ևս մեծ տեղ է հատկացված արևմտահայ ազատագրական շարժմանը. քննարկված են էվրոպական միջազգային սոցիալ-դեմոկրատիայի՝ Հայկական հարցի նկատմամբ դրսևորած վերաբերմունքը, մեծ տերությունների՝ Լահեի I և II խաղաղության կոնգրեսներին հայ պատվիրակությունների ուղղած գրությունները: Մի ամբողջ գլուխ է նվիրված ՀՅԴ IV Ընդհանուր ժողովի ընթացքի, ընդունած որոշումների քննարկմանը, ներկուսակցական ճգնաժամի հաղթահարմանը, երկիր զենք կրելու մարտավարությանը, ռուսական և թուրքական պետական ուժերի միասնական գործողություններին՝ հայ զինատար խմբերի գործունեությունն արգելելու ուղղությամբ: Մանրամասն քննարկվում է Անդրանիկի «Մարտական հրահանգներ» գրքուկը, արժևորվում իբրև հայ ռազմագիտական գրականության ակնառու երևույթ: Մի փոքրիկ գլուխ նվիրված է ֆիդայական շարժման մայրամուտին Սոլունի կովի և Գևորգ Չաուշի մահվանը, երեք ամիս անց՝ Դուրան-Բարձրավանդակի Փեթարի կովին և Սպաղանաց Մակարի մահվանը: Դրանով փակվում է ավելի քան երեք տասնամյակ տևած անձնագոհ հերոսների գործունեության վարագույրը: Վերջին գլխում քննարկված են ռուսական առաջին բուրժուադեմոկրատական հեղափոխության ազդեցությունն ու արձագանքները, Թուրքիայի և Պարսկաստանի աշխատավոր զանգվածների դարավոր նիրհից արթնանալու փորձերը ու այդ գործընթացում հայերի խաղացած դերը: Ընթերցողին զարմացնում է այդ երկու հաստորների աղբյուրագիտական հենքը, արխիվային տարբեր հաստատություններից օգտագործված մեծաքանակ վավերագրերը, առանց չափազանցության, հարյուրավոր անձնավորությունների մասին տված տեղեկատվությունները: Շուտով լույս կտեսնեն նաև այս աշխատության 3-րդ և 4-րդ հաստորները:

Հ. Միմոնյանին կարելի է դասել մեր դասական գիտնական-հետազոտողների շարքը: Իր աշխատություններով նա հարազատ ժողովրդի արդար պայքարի նվիրյալ զինվորի պարտքն է կատարում:

Այսօր էլ մեծարգո ակադեմիկոսն աշխատում է երիտասարդական ավյունով: Հարգարժան գիտնականին ցանկանում ենք քաջառողջություն և արևշատություն: